

УДК: 725.94(497.1)“1918/1941“
316.75(497.1)
COBISS.SR-ID 149876489
DOI број: 10.5937/vig2401139F

Језик рада: Српски
Примљен: 26. 04. 2024.
Прихваћен: 19. 06. 2024.
Тип рада: Оригиналан научни рад

Мр Драгана Фрфулановић, предавач
Академија струковних студија Јужна Србија,
Одсек за технолошко уметничке студије Лесковац
Лесковац, Република Србија
E-mail: dfrfulanovic@gmail.com

О ВОЈНОМ ИДЕНТИТЕТУ СПОМЕНИКА КРАЉУ ПЕТРУ I ОСЛОБОДИОЦУ

АПСТРАКТ: *Рад је приказ недовољно познате јавне споменичке скулптуре настале у периоду између два рата посвећене краљу Петру Ослободиоцу, посматране кроз призму актуелне државне идеологије у контексту формирања обједињујућег наратива о краљу као снажном вођи и ослободиоцу поробљених народа Краљевине СХС/Југославије. Циљ овог истраживања била је анализа облика присутности војне атрибуције у формираном милитарном визуелном идентитету монархистичке споменичке културе, као и степен репрезентације односа војске према јавном споменичком стваралаштву кроз самосталне иницијативе или интеграцијом у ангажмане друштвених заједница као видом доприноса у обликовању колективног идентитета. Фокус рада је на споменичким скулптурама са приказом целе фигуре краља, чије се војно одличје манифестовало кроз официрску униформу савременог периода, али и периода српске краљевске војске и на приказу учешћа војске на манифестацијама поводом свечаног откривања споменика којима се потврђивала порука о војној моћи и снази државе.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: краљ Петар Ослободилац, војна униформа, милитарни, војни идентитет, споменик

Увод

У обликовању националног идентитета Краљевине СХС/Југославије било је важно формирање свести о припадности заједници, при чему је историја, односно историјска повезаност, препозната као најважнија компонента.¹ Проналажење обједињујућег наратива, конститутивног у обликовању духа заједништва у младој државној заједници, изгледно је било у личностима краља Петра I и Александра Карађорђевића, као носиоцима ослобођења и уједињења јужнословенских народа.² Репрезентовање ове идеологије у јавном простору одвијало се кроз споменичку културу посвећену овим краљевима, као опробаног инструмента у процесу спровођења,³ посебно интезивно у областима Краљевине које су биле у претходном периоду под идеолошким утицајем других, предратних држава.

У контексту јавне споменичке скулптуре личност краља Петра постала је значајна у прегнућу општег колективитета епитетом Ослободилац⁴ са видним војним атрибутима, постајући симбол националног ослобођења, храбрости и војне моћи државе.⁵ Краљево учешће у Првом светском рату, уз повлачење преко Албаније заједно са војском и народом, квалификовали су га за хероја новостворене заједнице.⁶ С тим у вези, обликовање визуелног идентитета краља као војника била је једина прихватљива опција, не само када је реч о јавним појављивањима, већ и при сваком његовом представљању

¹ Александра Колаковић, „Сећање на рат и национални идентитет Срба”, у: *Национални идентитет и етнички односи*, тематски зборник, прир. Нада Радушки (Београд: Институт за политичке студије, 2018), 38-39.

² Antony David Smith, *Nacionalni identitet*, превод Slobodan Đodević (Београд: Библиотека XX век, 2010), 25-30.

³ О ангажовању споменика у служби политике: Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 274-303.

⁴ У првим данима по краљевој смрти (16. 8. 1921) једногласно је у парламенту усвојен предлог „да се благоупокојеном Краљу Петру даде назив Петар Велики Краљ Ослободилац”: „Краљ Петар Први”, *Политика*, 21. 8. 1921, 1.

⁵ Олга Манојловић Пинтар, *Археологија сећања: споменици и идентитети у Србији 1918-1989* (Београд: Удружење за друштвену историју, Чигоја штампа, 2014), 263-271.

⁶ О националним херојима: Ненад Макуљевић, *н. д.*, 94-101.

друштву кроз тада доступне медије (штампа, фотографије, слике, скулптуре и сл.).

Визуелни идентитет краља Ослободиоца

Приказивање владара у војној униформи врховног заповедника, што је симболизовало највиши војни политички ауторитет, било је присутно у Европи још током XIX века. Као службено одело владара, униформа је била у функцији остваривања заједништва са његовим униформисаним поданицима,⁷ али и симбол државе и њеног, по потреби, војног деловања као облика политичког наступа, а владар се њеним ношењем потврђивао као легитимни репрезент државе.⁸ Ова симболика била је усвојена и на српском владарском двору током XIX века, посебно од проглашења Краљевине (1882), када се усталило приказивање владара у свечаној гардијској униформи, због чега се ова униформа ценила као највреднија у репрезентовању не само професије већ државе и нарочито владара.⁹ Српски владар је са униформом као службеним оделом добио званични статус војника, држава милитарно обележје, а војска признато виши друштвени статус са својим владарем.¹⁰

У првим годинама по смени династија на престолу Србије (1903) било је потребно изградити аутентични модел владарског система репрезентације краља Петра и династије Карађорђевић. Као најпопуларније примењивано је милитарно обличје – краљ у униформи генерала, што је одговарало већ створеном обрасцу као владару војнику и снажном вођи. Официрски кор, као значајан елеменат у политичком и друштвеном миљеу елита у Србији са почетка XX века,

⁷ Бојана Илић, „Визуелна култура у служби војске Кнежевине/Краљевине Србије 1878–1913” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 2020), 81–82.

⁸ Униформу као службено одело владара подједнако су прихватили и аутократски и конституционални владари. Raul Žirarde, *Politički mitovi i mitologije*, prevod: Ana A. Jovanović (Beograd: Biblioteka XX vek, 2000), 97–112.

⁹ Кнез Милан се, након успеха на међународној политичкој сцени 1878. године, често појављивао у гардијској униформи. Душан Бабац и Чедомир Васић, *Гарда у Србији 1829–1945* (Београд: Завод за уџбенике, 2009), 116–117; О гардијској униформи: Душан М. Бабац, „Гардијска униформа у Србији и Југославији”, *Зборник Историјског музеја Србије*, 29–30 (1995/96), 151–163.

¹⁰ Игор Борозан, „Слика и моћ: представе владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2013), 223.

видео је у краљу не само заштитника својих права, већ и носиоца остварења националних интереса, за чије је спровођење предуслов био у остваривању синергије.¹¹ Реципирајући очекивања школоване војне елите, краљ Петар је, и сам са стеченим војним образовањем и војном културом од детињства, био посвећен питању успостављања и развијања добрих односа са официрским кором, истовремено обликујући владарски идентитет милитарним обележјима кроз јавна појављивања са војском.¹² Радом на заштити националних интереса, краљ Петар се у очима ондашње српске јавности врло брзо потврдио као симбол највишег војног и политичког ауторитета,¹³ а војска је, после периода незавидних односа са владарима из династије Обреновић, добила задовољење и потпору у пропагирању владарске политике и идеологије. Зато је допринос војске био неминован при обликовању владарског система репрезентације краља Петра, а активност се огледала и на пољу јавне споменичке културе.

Када је обновљена иницијатива за подизања споменика вожду Карађорђу у Београду (1908), цела акција је била под ингеренцијом војске.¹⁴ У расписаном конкурс устакнути услов био је да споменик треба да буде у „чисто војно-историјском духу“¹⁵, чиме се истицала веза између војске и владајуће династије, те и да споменик, као средство пропагирања у јавном простору, мора носити милитарна обележја. У том контексту треба тумачити откривање споменика на Калемегдану, августа 1913. године, у оквиру вишедневних свечаности поводом повратка српске војске из Другог балканског рата.¹⁶ Обликовање визуелног обрасца репрезентације краља Петра, које се најефектније спроводило кроз тадашњу штампу путем фотографије, започето је реминисценцијом на његово војевање у Херцеговачком устанку под псеудонимом Петар Мркоњић, као кариком са прошлости при формирању визуелног наратива о војничкој династији,¹⁷

¹¹ Игор Борозан, *Слика и моћ*, 170, 200-201.

¹² О школовању краља Петра: Драгослав Страњакловић, „Детињство, васпитање и школовање Краља Петра I у Србији до 1858“, *Југословенски историјски часопис*, III, 1-4 (1937), 213-234; О односу краља Петра и војске у: Игор Борозан, *Слика и моћ*, 245-250.

¹³ Бојана Илић, *н. д.*, 35-36.

¹⁴ Мила Јевтовић, „Споменик Карађорђу Пашка Вучетића“, *Наслеђе*, 3 (2001), 181-191; Игор Борозан, „Симболизам Карађорђу – симболизам, театрализам и медијско прожимање“, *Наслеђе*, 13 (2012), 27-47.

¹⁵ „Конкурс за израду споменика“, *Српски технички лист*, XI, 38 (1908), 140-141.

¹⁶ Фотографије са догађаја: *Илустрована ратна хроника (даље: ИРХ)*, 49 (1913), 393; О споменику: Бојана Илић, *н. д.*, 245-250.

¹⁷ У штампи су објављиване фотографије краља Петра као устаника. Једна од

а заокружено краљевим учествовањем у балканским ратовима. Један од најуспелијих примера из балканских ратова је разгледница са приказом тријумфалног уласка у Скопље 1912. године, на којој је краљ Петар приказан као војсковођа на коњу.¹⁸

Скулпторално стваралаштво предратних година, реализовано у виду бисти и плакета, такође је имало милитарна обележја, а новина је била у формирању обрасца краља Петра као симбола идеје југословенства.¹⁹ На овим основама, по завршетку Великог рата и формирању Краљевине СХС, установљени наратив краља – великог војсковође, као опробано снажан инструмент у процесу националне и државне агитације, трансформисан је у виши ниво.²⁰ Краљ Петар је постао ослободилац јужнословенских народа, а визуелни образац краља војника постао опште прихваћени модел у јавној фигуралној скулптури обликујући монархистички тип споменика у новој државној заједници.²¹

Споменици краљу Петру Ослободиоцу и иницијатива војске

Хероизација личности краља Петра, подизањем споменика у његову част, била је започета иницијативама још у у данима жалости након краљеве смрти (16. август 1921).²² У наредним годинама биле су покренуте бројне акције под иницијативом организованих грађана или градских управа, а финансиране добровољним прилозима заједница под ингеренцијом за ту прилику формираних одбора за

првих била је у: *Нова искра*, V, 6 (1903), 175.

¹⁸ Игор Борозан, „Слика моћи: тријумфални улазак краља Петра Карађорђевића и престолонаследника Александра Карађорђевића у Скопље”, *Лесковачки зборник*, 53 (2013), 215-228, сл. 5; *ИРХ*, 12 (1913), 98.

¹⁹ У вајарству Иван Мештових и Рудолф Валдец су први хрватски уметници који су постали агитатори културног југословенског национализма. Валдец је 1904. израдио бисту краља Петра која је била изложена на Трећој југословенској изложби 1908. године у Загребу: Игор Борозан, *Слика и моћ*, 432; О изложби: Милан Ђурчин, „Трећа Јужнословенска Уметничка Изложба у Загребу (2)”, *Српски књижевни гласник*, XX, 11 (1908), 860-864.

²⁰ Igor Borozan, „From Crowned Monarch to War king: The Images of King Peter I Karadjordjević in the Period Between 1904 and 1918”, *Српске студије*, 7 (2016), 289-295.

²¹ О типологизацији споменика: Игор Борозан, „Типологија јавне фигуралне скулптуре у Краљевини Србији (1882-1914)”, *Наслеђе*, 20 (2019), 42-43.

²² Пре поласка делагације на сахрану краља Петра, општински одбор Сплита изгласао је предлог о кредиту од 250.000 круна за споменик краљу Петру: „Split за rok. Kraljem Petrom”, *Novo Doba*, 19. 8. 1921, 1; У Сарајеву је српско друштво Просвета за споменик дало 50.000 круна: „За споменик краљу Петру I”, *Политика*, 24. 8. 1921, 2.

подизање споменика Краљу Петру Великом Ослободиоцу.²³ Државна реакција по овом питању уследила је тек 1925. године, када су бројна места већ била подигла споменик захвалности свом краљу.²⁴ Ови споменици су подизани без утицаја власти, али изостанак директне контроле није значио негацију државног утицаја, јер су настајали по иницијативи локалних власти или националних удружења.

Међу првим споменицима посвећеним краљу Петру био је споменик у Новом Винодолском у хрватском приморју, свечано откривен на Дан уједињења 1922. године.²⁵ У Словенији је први споменик краљу Ослободиоцу био подигнут у Крању 1924. године, чијем откривању је присуствовао краљ Александар.²⁶ На простору Војводине прво спомен-обележје откривено је у Ади 18. новембра 1923, а у Црној Гори 16. септембра 1922. године у Котору.²⁷ Најбројније иницијативе за подизање споменика захвалности краљу Ослободиоцу покренуте су у срединама са већински српским становништвом, посебно на подручју Војводине и Босне, у другом случају услед неговања посебног односа према краљу као учеснику Херцеговачког устанка.²⁸ Током наредне две деценије у изради ових наруџбина учествовали су бројни познати и непознати уметници.²⁹

Мало је било иницијатива војске за подизање споменика краљу Петру, супротно очекивањима због остварене синергије током ратова 1912–1918. године. У Краљевини Србији војска је била посвећена споменичкој култури, али превасходно споменицима погинулим

²³ Одбор за подизање споменика Краљу Петру Великом Ослободиоцу у Дубици је, већ средином 1922. године, прикупио 15.000 динара, уз молбу свим родољубивим Србима да приложе колико могу, а Одбору у Дубљу на исти апел одговорили су земљаци из Америке: „На знање”, *Службени војни лист* (даље: СВЛ), XLI, 51 (1922), 2247-48; „Споменик Краљу Петру у Дубици”, *Застава*, 12. 7. 1923, 3.

²⁴ Законом о народном признању Краљу Петру Великом Ослободиоцу покренута је иницијатива за подизање споменика у Београду: „Народно признање Краљу Ослободиоцу”, *Време*, 1. 7. 1925, 1, 3; „Два значајна предлога”, *Време*, 14. 6. 1925, 2; „Споменик краљу Петру”, *Ратнички гласник* (даље: РГ), III, 6/7 (1924), 212-213.

²⁵ „Вести”, *Застава*, 9. 12. 1922, 2; „Из живота нашег друштва”, *Илустровани лист* (даље: ИЛ), 50 (1922/23), 13, сл. 2.

²⁶ „Краљ и Краљица присуствовали су откривању споменика”, *Време*, 2. 8. 1926, 1; *ИЛ*, 35 (1926), 2, сл. 1, 2, 3.

²⁷ Т. И., „Допис из Потисја. Откриће споменика Краља Петра у Ади”, *Застава*, 25. 11. 1923, 3; „Svečano otkriće spomen-ploče u Kotoru”, *Novo Doba*, 23. 9. 1922, 3.

²⁸ Иницијативе за подизање споменика покренуте су и у малим местима Босне, а у 1925. години било је мноштво догађаја везаних за ове акције: „Споменици краљу Петру по Босни”, *РГ*, IV, 10 (1925), 311-312; „Споменици краљу Ослободиоцу”, *Братство*, I, 8 (1925), 188.

²⁹ Запажања у штампи: Н. Шкргић, „У ликовној уметности вајари највише долазе до изражаја”, *Правда*, 30. 6. 1937, 9.

ратницима ослободилачких ратова, док је у ангажовању за монархистичке споменике постојала опрезност. Разлог је био у критичком ставу јавности да се таквим ангажманом војска стављала у службу династичке и државне пропаганде, па је суздржаност због нежељених рецидива била присутна и у послератном периоду.³⁰

Постоји сазнање о војној иницијативи за споменик краљу Петру у касарни у Травнику, који је откривен 1. децембра 1928. године, истовремено са спомеником испред зграде среског поглаварства, али о самом споменику и току догађаја нема даљих података.³¹ Познато је да је и Удружење ратних инвалида у Пећи, децембра 1933. године, покренуло иницијативу за подизање споменика краљу Петру.³² Више се зна о иницијативи пуковника Николића да се подигне споменик у кругу артиљеријске радионице при касарни II армијске области у Сарајеву (1923),³³ чије је откривање било обележено издавањем „Споменице свечаног откривања споменика Њ. К. Блаженопочившем Краљу Петру Великом Ослободиоцу“, посвећене споменику и оцени рада тројице њених аутора.³⁴ То је био значајан помак од дотадашњег војног схватања споменика као искључиво меморијског топоса битка и храбрости страдалих српских војника са примарном улогом развијања респектабилног односа заједнице.³⁵ Усмеравањем пажње ка уметничким аспектима, у овом случају, обликован је споменик са монументалним претензијама маркиран обележјима из војне историје и државним симболима,³⁶ што је последица схватања да је пропагирање милитарног духа једино прихватљиво у спрези са државним одличјима и владаром као њеним најбитнијим симболом.

Као иницијатор подизања споменика краљу Ослободиоцу помиње се и Удружење резервних официра и ратника, једно од најутицајнијих војноветеранских друштава у Краљевини СХС/Југославији. Делујући

³⁰ О војним иницијативама за подизање споменика у Краљевини Србији: Бојана Илић, *н. д.*, 236-245.

³¹ У српској дневној штампи постоје две најаве: „Свечаности у Травнику“, *Политика*, 3. 12. 1928, 10; „Откривање споменика Краљу Петру у Травнику“, *Време*, 2. 12. 1928, 4.

³² Ј. Б., „За подизање споменика блаженопочившем краљу Петру у Пећи“, *Правда*, 1. 8. 1934, 6;

³³ „Откривање споменика краљу Петру“, *Време*, 12. 11. 1923, 1; „Откривање споменика у Сарајеву“, *Правда*, 12. 1. 1923, 2: Фотографије са догађаја: *ИЛ*, 47 (1923), 12, сл. 1-4.

³⁴ Извод из Споменице и фотографија споменика: Угљеша Рајчевић, *Затирано и затрто: оскрнављени и уништени споменици на тлу претходне Југославије*, књ. 1, (1845-1950) (Нови Сад: Прометеј, 2001), 192.

³⁵ О виђењу значаја споменика: Бојана Илић, *н. д.*, 235-236, *нап.*

³⁶ Угљеша Рајчевић, *н. д.*, 192.

преко своје разгранате мреже пододбора, Удружење се, поред осталог, бавило питањем споменичке делатности, те је могло одговорити на потребе актуелних идеолошких наратива кроз придруживање иницијативама или покретањем сопствених.³⁷ Споменици краљу Петру у Љубљани (откривен 6. септембра 1931) и у Сушаку (откривен 8. маја 1938), подигнути су на иницијативу ондашњих пододбора.³⁸ Иако се љубљански пододбор у међувремену осамосталио у раду, а активност у вези са спомеником уступио, под притиском јавности, цивилним властима, значај иницијативе је непобитан јер је происходовао успешним споменичким решењем и импозантном организацијом за пријем неколико десетина хиљада гостију на свечаност.³⁹ Сушачки пододбор, који је био посвећен питању меморализације и споменичком стварањству у граничним областима земље, уз подршку локалне средине и њених власти, после споменика краљу Ујединитељу (1935), подигао је споменик краљу Петру Ослободиоцу.⁴⁰

³⁷ О Удружењу: Данило Шаренац, *Топ, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914-2009* (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 158-232.

³⁸ „Споменик краљу Петру у Љубљани”, *РГ*, VI, 4 (1927), 135-36; „На Сушаку ће се подићи споменик краљу Петру”, *Правда*, 9. 10. 1934, 13.

³⁹ Иницијатива за споменик је оглашена у штампи 1. 12. 1926, а пододбор је искључен из Удружења новембра 1928. године: „Slovenci”, *Slovenec*, 1. 12. 1926, 3; „Пад нашег удружења”, *РГ*, VII, 12 (1928), 623; О подизању споменика са старијом литературом: Božidar Jezernik, *Mesto brez Spomin: Javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana: Modrijan, 2014), 393-409.

⁴⁰ Mislav Gabelica, „Pododbori Udruženja rezervnih oficira i ratnika u Hrvatskoj”, *Zbornik Janković*, VI, 7 (2022), 97; „Откриће споменика Краљу Петру Ослободиоцу у Сушаку”, *РГ*, XVII, 6 (1938), 418-419; „Откриће споменика Kralju Petru I u Sušaku”, *Istra*, 13. 5. 1938, 3.

Слика 1 – Скулптура краља Петра на споменику у сарајевској артиљеријској радионици (1923), преузето: Угљеша Рајчевић, н. д., 191.

Слика 2 – Споменик краљу Петру у Сушаку (1938),
преузето: <https://croinfo.net/nepoznata-rijeka/8914-prvi-javni-spomenik-u-predratnom-susaku-spomenik-kralju-aleksandru-i-ujedinitelju>

Војна униформа краља Петра на споменицима са стојећим фигурама краља

Од 1922. до 1934. године интензивно се радило на споменичкој скулптури посвећеној краљу Петру, да би по смрти краља Александра фокус био усмерен ка споменицима краља Ујединитеља. У част краља Ослободиоца подизани су споменици утилитарног карактера (школе, болнице, чесме, соколски и ученички домови). Откривене су бројне спомен-плоче, а од споменика у пуној пластици најбројније су биле бисте, а у мањем обиму стојеће фигуре и коњаничке представе у комбинацији са рељефима.⁴¹

Краљ Ослободилац је приказиван по формираној милитарној слици у војној униформи, а најбољи преглед дају споменици са приказом целе фигуре краља. Униформа војске новостворене Краљевине СХС/Југославије била је обликована на основама модела унифор-

⁴¹ Преко 200 споменика било је подигнуто у периоду 1922–1940. године у част краља Петра I и краља Александра, али су сви срушени по почетку окупације у Другом светском рату или након рата са доласком комунистичких власти. Приказ већине њих у: Угљеша Рајчевић, н. д.

ми Краљевине Србије, знатно реформисане након 1908. године.⁴² То је био показатељ потенцијала за остваривање самосталних решења, после бројних реформи српске војне униформе током XIX века које су биле под приметним утицајем униформи европских земаља.⁴³ Тако је на почетку друге деценије XX века био створен нов модел српске службене униформе који је подсећао на униформе које су се носиле у ратовима 1912–1918. године, а садржао је шајкачу и сивомаслинасту блузу са трокраким преклопницима на џеповима и скривеним копчањем по средини.⁴⁴

Управо ова блуза приказана је на краљевој скулптури на споменику у Старој Кањижи (откривен 17. децембра 1933).⁴⁵ Како је то једина сачувана скулптура,⁴⁶ идентификована након 30 година по депоновању у Војвођанском музеју, постоје услови за сагледавање краљевог приказа и анализу униформе.⁴⁷ Примењени модел са блузом на којој су ешарпа, акселбендер и ордење у комбинацији са чакширама и чизмама одговара типу свечане официрске униформе за строј, прописане уредбама о одећи сувоземне војске.⁴⁸ Акселбендер, као врста војне ознаке са прописаним начином ношења и саставним елементима, на овој скулптури је у редукованој форми од две плетенице са

⁴² Уредбом из 1908. године сивомаслинаста униформа је уведена за сву војску изузев Гарде: Указ Ф/А № 8421 од 8. 10. 1908, *СВЛ*, XXVIII, 28 (1908), 518.

⁴³ О утицају политике на обликовање војне униформе у: Маријана Јовелић, „Прилог проучавању значаја политичког фактора у развоју војне униформе у Србији од Првог српског устанка до Другог светског рата”, *Зборник радова Народног музеја*, 42 (2012), 21-30.

⁴⁴ Пропис о оделу целокупне српске војске из 1900. године (ФА № 10158) измењен је и допуњен 1908, 1909. и 1911. године: *СВЛ*, XXIX, 46 (1909), 868-869; *СВЛ*, XXXI, 12 (1911), 291-303; *СВЛ*, XXXI, 14 (1911), 361; О униформи српске војске: Павле Васић, *Униформе српске војске 1808–1918* (Београд: Југославија, Просвета, 1980).

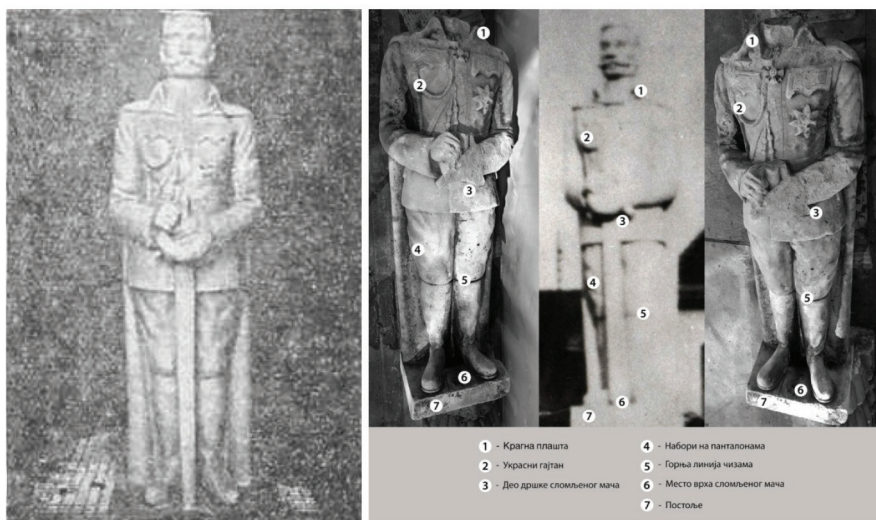
⁴⁵ Са фотографијом: „Откривање споменика Блаженопочившем краљу Петру у Ст. Кањижи”, *Време*, 7. 12. 1933, 5.

⁴⁶ Споменик су срушиле окупационе снаге на почетку Другог светског рата: „Рушење споменика краља Петра I Карађорђевића у старој Кањижи 1941. године”, Музеј Војводине – Museum of Vojvodina, 15. 12. 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=1gRn5UaFgis> (приступљено 25. 2. 2024)

⁴⁷ Споменик краљу Петра у Кањижи препознат је (највероватније) у каменој скулптури без главе мушараца у војничкој униформи: Богдан Шекарић и Димитрије Михајловић, *Стрм равања: Сто година од колонизације Војводине: каталог изложбе, 1921. године* (Нови Сад: Музеј Војводине, 2021), 88-91.

⁴⁸ Уредбама из 1922. и 1924. године униформа официра делила се на свечану за строј и ван строја, празничну и свакодневну, а уредбом из 1932. године на службену – обичну, свечану за строј и ван строја и на неслужбену – свакодневну и празничну: „Прилог XI Служб. војног листа за 1922. годину”, *СВЛ*, XLI, 11 (1922), 1; „Указ Ђ Бр. 2385”, *СВЛ*, XLIII, 9 (1924), 329; *Уредба о одећи сувоземне војске* (Београд: Министарство војске и морнарице, 1932), 6.

којих висе два гајтана са пипцима, док су гајтани око плетеница изостали.⁴⁹ Поуздано су идентификовани и орден Карађорђеове звезде са мачевима испод врата у виду орденског знака и звезда на левој страни груди, што одговара правилу ношења ордења I и II реда на свечаној одећи.⁵⁰ Краљ је приказан у војнички стаменом ставу са обе руке положеним о балчак сабље, која је била обавезни део униформе, док је преко рамена пребачен војнички огртач/пелерина.⁵¹

Слика 3 – (лево) Скулптура краља Петра у Кањижи (1933),
преузето: Време, 7. 12. 1933, 5;
(десно) Скулптура војника која се препознаје у споменику
краљу Петру у Кањижи, преузето: Шекарић Богдан
и Михајловић Димитрије. Стрма равница, 89.

⁴⁹ О акселбендерима у војсци Краљевине Србије и СХС/Југославије у: Бојана Јокић Илић, *Акселбендери: ознаке на униформама из колекције Војног музеја* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2022), 29-43.

⁵⁰ Орден Карађорђева звезда са мачевима установио је краљ Петар 1912. године као највиши орден за ратне заслуге; О изгледу и начину ношења: Ранк., „Југословенска одликовања“, *Београдске општинске новине*, LVII, 6-7 (1939), 330, 333; „Правила о одликовањима у војсци Орденима и Медаљама у рату“, *Српске новине*, 5. 12. 1914, 1; *Grbovi, zastave i drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije* (Београд: Министарство трговине и индустрије – Управа за заштиту индустријске својине, 1936), 7-8, tab. V-VI.

⁵¹ Огртач/пелерина је уз дотадашњи мекинтош уведена у униформу 1926. године: „Указ Ћ Бр. 7128“, *СВЛ*, XLV, 10 (1926), 338-339.

На споменику у Сушаку (1938) краљ Петар је приказан у официрској униформи сачињеној од мундира са ешарпом, панталона са ципелама и пелерином.⁵² Краљ носи старији тип мундира са косим копчањем, познатом као копоран, који је, као наслеђе из српске краљевске војске, чинио униформу официра Краљевине СХС.⁵³ Овај модел униформе, са шињелом иместо пелерине, у свечаној варијанти са додатком генералских еполета, ленте и огрлице ордена Св. кнеза Лазара на мундиру, налази се на краљевом споменику у Новој Градишци (откривен 1. децембра 1926).⁵⁴

Слика 4 – Орденски знак Карађорђевог звезде са мачевима I степена на ленти (лево) и звезда Карађорђевог звезде са мачевима II степена (десно), преузето: Boris Prister, *Odlikovanja*, 107-108.

На скулптури споменика у Гњилану (откривен 12. јула 1932), на краљевој униформи запажају се елементи попут калпака са перјаницом, чизама и шињела.⁵⁵ Калпак са перјаницом, такође преузет из униформе српске краљевске војске, у војној униформи нове Краље-

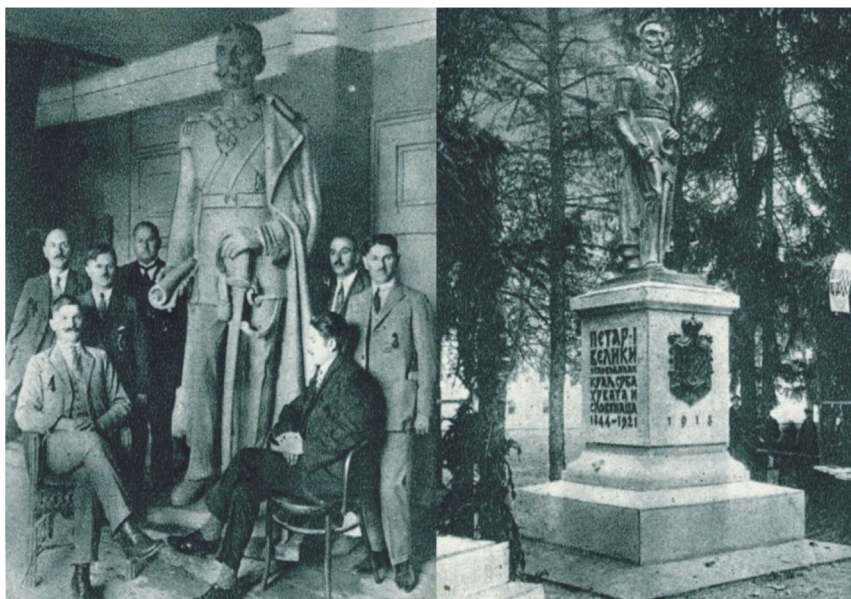
⁵² *Prvi javni spomenik u predratnom Sušaku – spomenik Kralju Aleksandru I Ujedinitelju*, 3. januar 2014., <https://croinfo.net/nepoznata-rijeka/8914-prvi-javni-spomenik-u-predratnom-susaku-spomenik-kralju-aleksandru-i-ujedinitelju> (приступљено 22. 2. 2024).

⁵³ Копоран са копчавањем са десне стране без спољних дугмета уведен је у српску униформу Указом 1896. године, касније (1900) се додају дугмад у два вертикална низа и у том облику се мундир преноси у униформу официра војске Краљевине СХС, за свечану ван строја и празничну (1924), односно свакодневну, обичну службену и свечану за строј (1932); Павле Васић, н. д., 71; „Указ Ф/А 9076”, *СВЛ*, XX, ван. бр. (16. 11. 1900), 1066; „Указ Ћ Бр. 2385”, 333; *Уредба о одећи сувоzemне војске*, 10.

⁵⁴ „Споменик краљу Петру у Новој Градишци”, *Политика*, 1. 12. 1926, 9; Фотографија у: ИЛ, 51 (1926), 13, сл. 1, 2.

⁵⁵ О споменику: „Споменик Краљу Петру Ослободиоцу у Гњилану”, *Време*, 12. 5. 1931, 2; Фотографија споменика у: Угљеша Рајчевић, н. д., 81-82.

вине задржао се једино на свечаној официрској униформи гардијске коњице.⁵⁶ Како је у штампи било наведено да је на гњиланском споменику краљ у униформи генерала,⁵⁷ претпостављени модел за овај приказ треба тражити у краљевим портретима насталим пре 1918. године, на којима је у свечаној униформи генерала препознатљивој по калпаку од белог астрагана са перјаницом и црвеном мундиру.⁵⁸

Слика 5 – Скулптура краља Петра за споменик у Новој Градишци и изглед целог споменика (1926), преузето: ИЛ, 51 (1926), 13, сл. 1, 2.

Управо такав модел је примењен на споменику у Глини (откривен 8. септембра 1929).⁵⁹ Краљ на глави има калпак са перјаницом, преко

⁵⁶ Уредбом из 1924. само се код коњаничких официра задржао калпак са перјаницом и атила, као мундир за свечану одећу: „Уредба о одећи краљеве гарде“, СБЛ, XLIII, 17, (1924), 757-772; Маријана Јовелић, „Војни мундир у Србији од 1809. до 1941. године“, *Зборник радова Народног музеја*, 39 (2009), 104-105.

⁵⁷ В. Н., „Споменик Краљу Петру Ослободиоцу у Гњилану“, *Време*, 9. 7. 1929, 4.

⁵⁸ Црвени мундир за генерале одређен је указом из 1882. године, касније дефинисан као део велике свечане одеће: „Указ Ф Бр. 5509“, СБЛ, II, 49 (1882), 1489; „Указ Ф/А Бр. 3999“, СБЛ, XXXI, 12 (1911), 296; вид. нап. 61.

⁵⁹ О споменику краљу Петру у Глини у: Igor Mrkalj, „Život prije genocida: dr. Mirko Puk, odvjetnik i organizator ustaškog pokreta u Glini i glinskom kotaru“, u: *Glina 1941. Tragedije i traume u pamćenju i zaboravu, zbornik znanstvenih radova s međunarodnim sudjelovanjem*, urednik Drago Roksančić (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest - Hrvatski državni arhiv u Zagrebu - Srpsko narodno vijeće u Zagrebu, 2022), 329-331, нап. 50-57.

левог рамена био је пребачен шињел, а на мундиру су биле лента, еполете, ешарпа, нарукавља, декорација на оковратнику (јаки), ордење и медаље, међу којима се истиче орден Св. кнеза Лазара.⁶⁰ Овај свечани модел краљевог портрета у генералској униформи примењен је и на скулптури у Сарајеву (откривен 11. новембра 1923)⁶¹, с тим што се ордење разликује, а нема ни калпака, па би скулптура из Глине била најпотпунији краљевски приказ са елементима инсигнија, какав је познат из доба Краљевине Србије.⁶²

Слика 6 – Фотографија краља Петра у свечаној униформи, преузето: ИРХ, 1 (1912), 2.

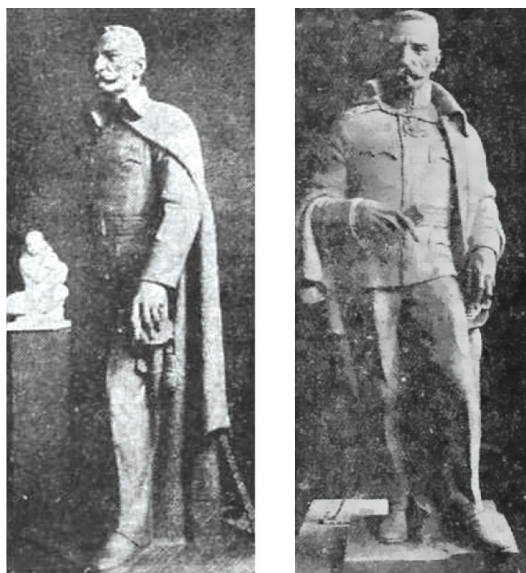
Слика 7 – Споменик краљу Петру у Глини (1929), Приватна збирка разгледница Игора Мркаља, Глина

⁶⁰ Орден једног реда установио је, 1889. године, краљ Милан. Припадао је категорији краљевских регалија, јер је био резервисан само за краља и његовог пунолетног наследника; *Grbovi, zastave i drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije*, 6-7, таб. IV.

⁶¹ Извод из Споменице и фотографија споменика: Угљеша Рајчевић, *н. д.*, 191-192.

⁶² Фотографија краља са шињелом преко рамена је најприближнији узор за споменик у Глини. Видети у: ИРХ, 1 (1912), 2; Често коришћене у штампи су фотографије настале 1903. и 1904. године: *Нова искра*, V, 9 (1903), 257; *Балкански рат*, I, 25 (1913), 385; Портрети краља у свечаној гардијској униформи од Николе Миливојевића (1903), Влаха Буковца (1903): Душан М. Бабац, *Петар I Краљ Ослободилац* (Београд: Evro Book, 2019), 126, 128.

На скулптурама споменика у Новом Бечеју (откривен 18. јула 1926) и Босанској Крупи (откривен 21. септембра 1929) краљ Петар је у блузи са ешарпом и огртачем/пелерином,⁶³ али у панталонама и ципелама.⁶⁴ На споменику у Старом Бечеју (откривен 1. децембра 1924), који је најстарији познати споменик са приказом целе фигуре краља Петра, владар је приказан у стилизованој официрској униформи, што отежава њено препознавање.⁶⁵ У Потиском Св. Николи (откривен 19. новембра 1933) краљ Ослободилац је представљен у униформи са дугим, вероватно шињелом, и документом у левој руци. Нажалост, није могуће анализирати друге детаље на одежди.⁶⁶

Слика 8 – (лево) Скулптуре краља Петра за споменик у Новом Бечеју (1936) и (десно) Босанској Крупи (1929), преузето: *Време*, 9. 7. 1926, 1. и *Време*, 1. 9. 1929, 9.

⁶³ Аутор оба споменика је загребачки уметник Франо Кршинић. Са фотографијама за споменик у Новом Бечеју: „Споменик краљу Петру Великом Ослободиоцу у Новом Бечеју”, *Време*, 9. 7. 1926, 1; *ИЛ*, 32 (1926), 15, сл. 2, 3; За споменик у Босанској Крупи: „Откривање споменика Краљу Петру у Босанској Крупи”, *Време*, 1. 9. 1929, 9.

⁶⁴ Овај модел теже је у целини препознати као одређени тип униформе по правилницима о одећи копнене војске и Краљеве гарде, који су били на снази у време настанка скулптура. Блуза је уведена у празничну униформу гардијских официра 1928. године: „Указ Ћ Бр. 27258”, *СВЛ*, XLVII, 41 (1928), 1691.

⁶⁵ Са фотографијама: „Вајар Милан Недељковић”, *ИЛ*, 52 (1924), 22, сл. 1, 2; Опис споменика: „Бечеј открива споменик Краљу Петру”, *Време*, 28. 11. 1924, 2; „Откривање споменика Краљу Петру Ослободиоцу у Старом Бечеју”, *Застава*, 27. 11. 1924, 2.

⁶⁶ Са фотографијом: „Данас се у Потиском Св. Николи освешује споменик Краљу Петру Великом”, *Време*, 19. 11. 1933, 3.

Украси на униформи, попут акселбендера, који су се носили уз сваку униформу,⁶⁷ налазе се на скулптурама краља у Новом Бечеју, Старој Кањижи и Новој Градишки, медаље и ордење на споменицима у Сарајеву, Старој Кањижи, Глини, Новој Градишки, док су на приказима у Сушаку и Босанској Крупи по један орденски знак испод врата, на крајевима јаке. Краљ Ослободилац носио је оружје у виду сабље, која је у корицама (Нови Бечеј, Босанска Крупа), у рукама са врхом надоле (Стари Бечеј, Гњилане, Стара Кањижа, Нова Градишка, Глина) или у положају спремности за покрет (Сушак), док на споменику из Потиског Св. Николе није могуће запазити овај елемент. Осим мача, краљ Петар у руци држи „...пергамент са његовом заветном мишљу: *Ослобођење нашег народа*“, што је примењено на скулптурама у Сушаку, Потиском Св. Николи, Новој Градишки и Босанској Крупи.

Поменутих једанаест споменика краљу Петру јесу скулптуре стојећих фигура, са изузетком споменика у Сарајеву који је у допојасном приказу, у пуној пластици на постаменту, а представља владара као официра.⁶⁸ При анализи униформе од подједнаког значаја су прикази краља Петра настали током његове владавине, као и уредбе о војним униформама. Краљ је приказиван у свечаној униформу официра војске Краљевине СХС, али је приметна тенденција очувања формиране слике краља као официра српске војске, која је у нову државну заједницу ушла овенчана славом из ратова током 1912–1918. године.⁶⁹ Војни атрибути у виду официрске униформе са еполетама и ордењем налазе се и на бистама, као најбројнијем типу споменика који су подизани у част краља Петра, али услед немогућности да се утврди тачан изглед многих од њих, тешко је са сигурношћу рећи да ли су били свеprisутни.⁷⁰ Снажнији иконографски приказ са војном

⁶⁷ „Указ Ћ Бр. 2385“, 342; *Уредба о одећи сувоземне војске*, 7.

⁶⁸ Као једини до сада познати приказ целе фигуре краља Петра на коме су изостали војни атрибути, јер је краљ приказан у народном оделу, јесте споменик у Босанској Градишки, који је по најави у штампи био откривен 1926. године: *ИЛ*, 32 (1926), 15, сл. 1.

⁶⁹ М. Јовелић, „Дихотомија у развоју војног одела или психолошки аспект униформе у Србији од 1804. до 1941. године“, *Крушевачки зборник*, 16 (2014), 59–60.

⁷⁰ У Мркоњић Граду, Ливну, Земуну, Фочи, Сиску, Старој Пазови, Тузли и др. Међу бистама краља Петра у генералској униформи са калпаком и ордењем на мундиру помиње се поклон од официра из Сен Сира, приликом посете краљу пре рата: *ИЛ*, 50 (1926), 3.

атрибуцијом налазио се на малобројним коњаничким скулптурама краља Петра.⁷¹

Врло је значајан и милитарни симболизам споменика остварен наративним елементима у виду рељефа на постаментима којима су истицане победе српске војске и њеног краља Ослободиоца. Сарајевски споменик краљу Петру био је сложене структуре. Постамент са бронзаном фигуром заузимао је централну позицију кружне површине, на којој је, кроз склоп елемената израђених од различитог материјала, опонашана форма Карађорђеве звезде.⁷² У најнижој зони четвоространог постамента биле су постављене бронзане плакете са рељефним приказима догађаја везаних за личност краља Петра (чтовање у Босанској Крајини, голгота кроз Албанију, пуштање робља из тамнице (ослобођење) и уједињење), док су на врху четири стране постамента биле сачињене од стилизованих орлова са државним грбом.⁷³ Рељефе на четвоространом постаменту имао је и споменик у Старом Бечеју: на прочељу приказ богиње Победи, на задњем делу приказ војника као чувара слободе, док су на бочним странама били рељефи војника добровољаца – солунаца и регуларне српске војске.⁷⁴

Са дубљом симболичном поруком, изузетно значајном за њене наручиоце, био је споменик у Невесињу (откривен 28. августа 1928).⁷⁵ Централна личност, издигнута на постољу, био је краљ Петар у достојанственом ставу са ауторитативно подигнутом левом руком испред себе, указујући на правац покрета и даље борбе, сигуран у успех који ће бити извојеван. Ниже њега је устаник (усташа) у невесињској народној ношњи, приказан у тренутку позива на покрет са подигнутом руком, док је на његово раме ослоњена краљева десна рука. Тим чином указано је на остварену везу између устаника и краља Петра,

⁷¹ Споменици у Великом Бечкерек (1928), у Љубљани (1931), у Панчеву (1932), у Бијељини (1937), у Сарајеву (1940) и у Скопљу (1937). О томе у: Угљеша Рајчевић, н. д., 78-79, 232-233; Sonja Dujmović, „Urbana kultura i kolektivno pamćenje – spomenik kralju Petru Oslobodiocu u Sarajevu”, *Tokovi istorije*, 28/1 (2020), 107-133; Игор Борозан, „Политичка иконографија и скулптура у служби меморисања народног краља: Споменик краљу Петру Карађорђевићу у Бијељини”, *Зборник Матице Српске за ликовне уметности*, 45 (2017), 249-265; Нада Борош и Весна Мајсторовић, *Споменик краљу Петру Првом Карађорђевићу у Зрењанину* (Зрењанин: Историјски архив, 2005).

⁷² За опис споменика: „Споменик Краљу Ослободиоцу”, *Време*, 1. 11. 1923, 3; „Откривање споменика у Сарајеву”, *Правда*, 12. 11. 1923, 2.

⁷³ Sonja Dujmović, н. д., 119.

⁷⁴ За опис споменика: нап. 64.

⁷⁵ О учешћу краља као Петра Мркоњића у устанку у: *Споменица педесетогодишњице Невесињског устанка 1875-192: историја добровољаца*, уред. Кирило Ј. Цвијовић (Београд: Савез добровољаца Краљевине Србије, 1925), 3-16.

некада младог Петра Мркоњића, који и даље пружа подршку херцеговачким јунацима.⁷⁶ Симболизам је присутан и на скулптури у Сушаку на којој је владар приказан са сабљом у руци, одајући утисак спремности за покрет, што је алузија готовости за одбрану граничних територија које су биле угрожене претензијама суседа.⁷⁷

Учешће војске у манифестацијама откривања споменика

Манифестације организоване приликом откривања споменика биле су свечани чин његовог увођења у живот локалне заједнице. У штампи су биле најављиване као националне свечаности, које су биле посвећене светковању личности владара и државе и имале су строго нормирану церемонију. С обзиром на карактер ових прослава, учешће војске је било неизоставно кроз присуство изасланика Министарства, а затим, у складу са условима средине, дефилеом трупа, војном музиком и почасном топовском паљбом, чиме је била потврђивана идеолошка вредност споменика кроз репрезентацију односа војске са заједницом.⁷⁸ Уз бројно присуство народа, високи гости били су представници државних, градских, црквених, војних управних органа, културних и националних организација, а са највише уважавања односило се према високом официру, краљевом изасланику. Штампа је о овим догађајима писала са пуно детаља, бележећи присутне поименице, делове њихових говора и ток дешавања.

⁷⁶ Са описом споменика и фотографијом: Стеван С. Грковић, „Откривање споменика Краљу Петру Ослободиоцу у Невесињу”, *Време*, 24. 8. 1928, 4; Ст. Бошковић, „Данас је на свечан начин откривен споменик Краљу Петру Великом Ослободиоцу и херцеговачким усташама у Невесињу”, *Правда*, 29. 8. 1928, 4; Славко Хацић, „Велике свечаности у Невесињу”, *Политика*, 29. 8. 1928, 5; Фотографија споменика у: *Споменица о Херцеговачком устанку 1875. године* (Београд: Одбор за подизање невестињског споменика, 1928), таб. I.

⁷⁷ Италија је у међуратном периоду постала најопаснији сусед јер је полагала право на простор Истре и дела Далмације, који је припао Краљевини СХС након Великог рата. Далибор Велојић, „Ратни планови Војске Краљевине СХС/Југославије 1922-1938”, *Војноисторијски гласник*, LXVII, 1 (2017), 55-69.

⁷⁸ Игор Борозан, „Јавност и уобличавање споменичке културе у Србији”, у: *Јавни споменици и спомен обележја, колективно памћење и/или заборав*, уредник Нада Живковић (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2014), 45; О јавним свечаностима: Макуљевић Ненад, *н. д.*, 308-317.

Слика 9 – Одбор за подизање споменика са уметницима испред споменика у Сарајеву, преузето: ИЛ, 47 (1923), 12, сл. 1.

Познато је да је у Потиском Св. Николи делегат Потиске дивизије био потпуковник Р. Ранковић, а у име Краљевског Височанства потпуковник Димитрије Павловић, који је открио споменик и предао га на чување председнику општине.⁷⁹ У Гњилану, по већ устаљеној пракси, краљев изасланик и командант Косовске дивизијске области генерал Милан Плесничар открио је споменик и одржао говор, а затим је следио велики дефиле војске, сокола и четника уз пратњу војне музике и почасне паљбе.⁸⁰ Приликом доласка у Босанку Крпу, краљев изасланик бригадни генерал Радовић (Радовановић) имао је импозантан дочек који су му приредили представници управе и војске. Свечану поворку до споменика, коју су чинили почасни вод из Бихаћа са својим водним официром и домаћа и бањалучка соколска чета, предводила је војна музика, а током манифестације испаљени су почасни плотуни.⁸¹ У Сарајеву је испред споменика краљу Петру

⁷⁹ Ђ. Бељански, „Јуче је свечано откривен споменик Краљу Петру Ослободиоцу”, *Политика*, 20. 11. 1933, 5.

⁸⁰ Николић, „У Гњилану је јуче свечано освећен споменик Краљу Петру и палим борцима”, *Време*, 13. 7. 1932, 2; Б. Н., „Освећење споменика Краљу Петру у Гиљанима”, *Политика*, 13. 7. 1932, 11; Аноним, „Споменик краљу Петру у Гњилану”, *Вардар*, 17. 7. 1932, 2.

⁸¹ Ђ. Бањац, „Свечаности откривања споменика”, *Време*, 22. 9. 1929, 5; „Откривање споменика Краљу Петру у Крупи”, *Политика*, 22. 9. 1929, 4.

такође организован дефиле који су чинили војска, радници и раднице артиљеријске радионице, скаути, соколи, Орјуна и коњички одред сељака, а са војног авиона спуштен је венац на споменик, који је открио краљев изасланик генерал Хаџић.⁸² Војни авиони кружили су и над свечаним скупом који је организован у Старом Бечеју, а краљев изасланик генерал Ђорђевић је обишао постројени фронт сачињен од Орјуне и добровољаца из једанаест војвођанских општина и представника културних, занатлијских и трговачких организација.⁸³

Слика 10 – Откривање споменика у Новом Бечају пред краљевим изаслаником, дивизијским генералом Иваном Павловићем, преузето: ИЛ, 32 (1926), 15, сл. 3.

Несумњиво највеће припреме предузете су за свечаност откривања споменика у Невесињу. Тог 28. августа 1928. године обележена је педесеттргодишњица Херцеговачког устанка у којем је краљ Петар учествовао као Петар Мркоњић, а 32. пешадијски „Невесињски” пук је празник Велике Госпојине обележио као своју славу.⁸⁴ Свечаност, која је имала карактер меморализације националне борбе и храбрости херцеговачких јунака утемељене у свом процесу остваре-

⁸² „Откривање Споменика краљу Петру”, *Време*, 12. 11. 1923, 1.

⁸³ „Откривање споменика Краљу Петру у Дубровнику и Старом Бечеју”, *Време*, 2. 12. 1924, 3.

⁸⁴ У штампи се увелико најављивао и касније приказивао догађај, а најсадржајније су га описале „Политика” и „Правда”: Славко Хаџић, *н. д.*, 5-6; Ст. Бошковић, *н. д.*, 4.

ном везом са личношћу краља Петра, обједињена је са верским празником кроз војну славу, што је преводило у карактер општеног националног догађаја. Равноправно место са Одбором за прославу у планирању и реализацији целокупног програма имала је војска, односно официри „Невесињског” пука, на чију иницијативу су били позвани сви преживели учесници Херцеговачког устанка.⁸⁵ Међу бројним високим и угледним гостима, запажен је био велики број припадника војног сектора. О озбиљности припрема и учешћу војске у организацији програма говоре и дешавања у дану пред свечаност, када су пристигле госте сачекали чланови одбора и официри невестињског гарнизона и, уз почасну паљбу из топова и војном музиком, испратили их до споменика, док су током вечери пристигли војни авиони из Мостара који су сутрадан над Невесињем извршили почасни прелет.⁸⁶ Приликом свечаног откривања споменика први поздравни говор одржао је пуковник Константин Магдић, председник Одбора за подизање споменика и прославу Невесињског устанка, који је позвао краљевог изасланика генерала Чађевића да открије споменик. Тада је над Невесињем прелетало шест авиона из којих су пуштани леци са Његошевим стиховима. Целодневни програм активности, који је пажљиво припреман због великог броја гостију, чији се број процењује на 60.000 људи, завршен је народним ручком на Невесињском пољу, уз песму гуслара, здравице високих гостију и ватрометом из авиона у боји државне заставе.

Говори на овим скуповима били су још један облик етаблирања краља као снажног војсковође и оца нације. За Банаћане је споменик краљу представљао камен граничник, јер је границу „славом овенчана војска нашег народног Светитеља за вечита времена повукла и утврдила и она мора остати ова и оваква”.⁸⁷ За Невесињчане „провиђење Божије послало је као вођу и покретача Петра Мркоњића, унука првога усташе, силнога Карађорђа”.⁸⁸ Ипак, и поред приметне глорификације краља Петра као ратника, у говорима се истиче и да

⁸⁵ Помиње се податак од око 70 до 200 учесника: Стеван С. Грковић, *н. д.*, 4; Славко Хаџић, *н. д.*, 5.

⁸⁶ С. Грковић, „Данас ће се у Невесињу одржати прослава 53-годишњице Невесињског устанка и откривање споменика поч. Краљу Петру”, *Време*, 28. 8. 1928, 3; „Прослава у Невесињу”, *Политика*, 28. 8. 1928, 5.

⁸⁷ „Откривање споменика блаженопочившем Краљу Петру Великом Ослободиоцу у Потиском Светом Николи”, *Правда*, 20. 11. 1933, 3.

⁸⁸ Славко Хаџић, *н. д.*, 6.

је он „Краљ отац свију нас, да он воли и љуби своје синове, ма које вере или народности они били”.⁸⁹

Закључак

Споменичко стваралаштво посвећено краљу Петру било је значајан облик упросторавања нове државне идеологије засноване на идеји националног јединства обликоване кроз колективно памћење. Споменици су били симболи херојства, славе и тријумфа једног владара војсковође и његове војске којом је водио пут ослобођења. Краљ Ослободилац приказиван „као велики краљ, велики вођа”⁹⁰ који је, осим запасане или у рукама ослоњене сабље, чиме се апострофирао мир, али и спремност за нову борбу, неретко у рукама носио и свитак, симбол легитимности власти династије и правни гарант нове државе. Ови споменици, као симболични топоси на централним местима јавног живота заједнице, на трговима и испред објеката државне управе, обликовали су колективни идентитет сложених верско-етничких заједница у Краљевини СХС/Југославији. Уз пажљиво одабране војне атрибуте у виду униформе, оружја, ордења, наратив милитарног у интерпретацији војне моћи и снаге државе оснаживан је личним присуством и учешћем војске на манифестацијама поводом свечаног увођења споменика у живот заједнице. Тиме је вршено симболично маркирање споменика у јавном простору као топоса, где „ова узвишена фигура јуначког Краља држи јединство народа према безбројним путевима, од којих га један једини води у праву и његову срећу...”⁹¹ а војска промовисана кроз личност владара војсковође са доказаном неприкосновеном храброшћу, као конститутивни елемент у очувању државе и мира њених поданика.

⁸⁹ Ђ. Бељански, „Јуче је свечано откривен споменик Краљу Петру Ослободиоцу”, *Политика*, 20. 11. 1933, 5.

⁹⁰ Војвођанин, „Откривање споменика Краљу Петру Ослободиоцу – допис из Новог Бечеја”, *Застава*, 24. 7. 1926, 2.

⁹¹ Говор представника краљевске владе Андрића: Славко Хаџић, н. д., 6.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени извори:

Grbovi, zastave i drugi državni amblemi i zvanični znaci Kraljevine Jugoslavije. Београд: Министарство трговине и индустрије – Управа за заштиту индустријске својине, 1936.

Уредба о одећи сувоземне војске. Београд: Министарство војске и морнарице, 1932.

Споменица педесетогодишњице Невесињског устанка 1875-1925: историја добровољаца. уред. Кирило Ј. Цвијовић. Београд: Савез добровољаца Краљевине Србије, 1925.

Споменица о Херцеговачком устанку 1875. године. Београд: Одбор за подизање невестињског споменика, 1928.

Штампа:

Istra (1938)

Novo doba (1921-22)

Политика (1921, 1928, 1929, 1932, 1933)

Правда (1923, 1928, 1934, 1937)

Slovenec (1926)

Српске новине (1914)

Вардар (1932)

Време (1923-26, 1928, 1929, 1932, 1933)

Застава (1922, 1923, 1924, 1926)

Балкански рат у слици и речи (1913)

Братство, лист за народно и вјерско просвећивање (1925)

Илустровани лист (1922-24, 1926)

Илустрована ратна хроника (1912-13)

Нова искра, илустровани лист (1903)

Ратнички гласник, орган Удружења резервних официра и ратника (1924-25, 1927, 1938)

Службени војни лист, орган и издање Војног министарства/ Министарства војнога/војске и морнарице (1882, 1890, 1900, 1908, 1909, 1911, 1920, 1922, 1924, 1926, 1928)

Српски технички лист, орган Удружења српских инжењера и архитектура (1908)

Литература:

Бабац, М. Душан. „Гардијска униформа у Србији и Југославији”, *Зборник Историјског музеја Србије*, бр. 29-30 (1995/96), 151-163.

Бабац, Душан, и Васић, Чедомир. *Гарда у Србији 1829-1945*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Бабац, М. Душан. *Петар I Краљ Ослободилац*. Београд: Evro Book, 2019.

Борозан, Игор. „Симболизам Карађорђу – симболизам, театрализам и медијско прожимање”. *Наслеђе*, бр. 13 (2012), 27-47.

Борозан, Игор. „Слика моћи: тријумфални улазак краља Петра Карађорђевића и престолонаследника Александра Карађорђевића у Скопље”. *Лесковачки зборник*, бр. 53, (2013), 215-228.

Борозан, Игор. *Слика и моћ: представе владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2013.

Борозан, Игор. „Јавност и уобличавање споменичке културе у Србији”. У *Јавни споменици и спомен обележја, колективно памћење и/или заборав*. Уредник Нада Живковић, 42-54. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2014.

Борозан, Игор. „Политичка иконографија и скулпура у служби меморисања народног краља: споменик краљу Петру I Карађорђевићу у Бијељини”. *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 45 (2017), 249-265.

Borozan, Igor. „From Crowned Monarch to War king: The Images of King Peter I Karadjordjević in the Period Between 1904 and 1918”. *Српске студије*, бр. 7 (2016), 271-296.

Борозан, Игор. „Типологија јавне фигуралне скулптуре у Краљевини Србији (1882–1914)”. *Наслеђе*, бр. 20 (2019), 41-54.

Борош, Нада, и Мајсторовић, Весна. *Споменик краљу Петру Првом Карађорђевићу у Зрењанину*. Зрењанин: Историјски архив, 2005.

Ђурчин, Милан. „Трећа Јужнословенска Уметничка Изложба у Загребу (2)”, *Српски књижевни гласник*, год. XX, бр. 11 (1908), 860-864.

Dujmović, Sonja. „Urbana kultura i kolektivno pamćenje – spomenik kralju Petru Oslobodiocu u Sarajevu”. *Tokovi istorije*, 28, br.1 (2020), 107-133.

Gabelica, Mislav. „Pododbori Udruženja rezervnih oficira i ratnika u Hrvatskoj”. *Zbornik Janković*, VI, br. 7 (2022), 77-107.

Илић, Бојана. *Визуелна култура у служби војске Кнежевине/Краљевине Србије 1878–1913*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 2020.

Јевтовић, Мила. „Споменик Карађорђу Пашка Вучетића”, *Наслеђе*, бр. 3 (2001), 181–191.

Jezernik, Božidar. *Mesto brez Spomina: Javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.

Јокић Илић, Бојана. *Акселбендери: ознаке на униформама из колекције Војног музеја*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2022.

Јовелић, Маријана. „Војни мундир у Србији од 1809. до 1941. године”, *Зборник радова Народног музеја*, бр. 39 (2009), 95–116.

Јовелић, Маријана. „Прилог проучавању значаја политичког фактора у развоју војне униформе у Србији од Првог српског устанка до Другог светског рата”, *Зборник радова Народног музеја*, бр. 42 (2012), 21–30.

Јовелић, Маријана. „Дихотомија у развоју војног одела, или психолошки аспект униформе у Србији од 1804. до 1941. године”, *Крушевачки зборник*, бр. 16 (2014), 50–62.

Колаковић, Александра. „Сећање на рат и национални идентитет Срба”, *Национални идентитет и етнички односи*, тематски зборник, прир. Нада Радушки, 37–57. Београд: Институт за политичке студије, 2018.

Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средстава, 2006.

Манојловић Пинтар, Олга. *Археологија сећања: споменици и идентитети у Србији 1918–1989*. Београд: Удружење за друштвену историју, Чигоја штампа, 2014.

Mrkalj, Igor. „Život prije genocida: dr. Mirko Puk, odvjetnik i organizator ustaškog pokreta u Glini i glinskom kotaru” U: *Glina 1941. Tragedije i traume u pamćenju i zaboravu*, zbornik znanstvenih radova s međunarodnim sudjelovanjem, urednik Drago Roksandić, 325–343. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest - Hrvatski državni arhiv u Zagrebu - Srpsko narodno vijeće u Zagrebu, 2022.

Prister, Boris. *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara III deo Crne Gore, Srbije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) i Socijalističke Jugoslavije* – katalog muzejskih zbirki XXXIII. Zagreb: Hrvatski povjesni muzej, 2000.

Privatna zbirka razglednica Igora Mrkalja, Glina. *Razglednica: Pozdrav iz Gline. Spomenik Kralja Petra I Velikog Oslobodioca*, Naklada knjižare Dragutin Golik, Glina.

Prvi javni spomenik u predratnom Sušaku – spomenik „Kralju Aleksandru I Ujedinitelju”, 3. januar 2014, <https://croinfo.net/nepoznata-ri-jeka/8914-prvi-javni-spomenik-u-predratnom-susaku-spomenik-kralju-aleksandru-i-ujedinitelju> (приступљено 22. 2. 2024)

Рајчевић, Угљеша. *Затирано и затрто: оскрнављени и уништени споменици на тлу претходне Југославије*, књ. 1 (1845-1950). Нови Сад: Прометеј, 2001.

Ранк., „Југословенска одликовања“. *Београдске општинске новине, часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда*, LVII, бр. 6-7 (1939), 329-338.

Рушење споменика краља Петра I Карађорђевића у старој Кањижи 1941. године, Музеј Војводине – Museum of Vojvodina, 15. 12. 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=1gRn5UaFgis> (приступљено 25. 2. 2024)

Smith, D. Antony. *Nacionalni identitet*, prevod Slobodan Đorđević. Београд: Библиотека XX век, 2010.

Страњаковић, Драгослав. „Детињство, васпитање и школовање Краља Петра I у Србији до 1858“, *Југословенски историјски часопис*, III, бр. 1-4 (1937), 213–234.

Шаренац, Данило. *Топ, војник и сећање. Први светски рат и Србија 1914-2009*. Београд: Институт за савремену историју, 2014.

Шекарић, Богдан и Михајловић, Димитрије. *Стрма равница: Сто година од колонизације Војводине: каталог изложбе*. Нови Сад: Музеј Војводине, 2021.

Васић, Павле. *Униформе српске војске 1808–1918*. Београд: Југославија, Просвета, 1980.

Велојић, Далибор. „Ратни планови Војске Краљевине СХС/Југославије 1922-1938“. *Војно-историјски гласник*, LXVII, бр. 1 (2017), 46-70.

Žirarde, Raul. *Politički mitovi i mitologije*, prevod: Ana A. Jovanović. Београд: Библиотека XX век, 2000.

Mr. Dragana Frfulanović, Lecturer
Academy of Professional Studies Southern Serbia,
Department of Technology and Art Studies Leskovac
Leskovac, Republic of Serbia
E-mail: dfrfulanovic@gmail.com

ON THE MILITARY IDENTITY OF THE MONUMENT TO KING PETER I THE LIBERATOR

(Summary)

The representation of King Peter I in the public monument sculpture was designed to build a unique ideological symbol in the archeology of the memory of the new Yugoslav community. The visual narrative, modeled after the 19th-century model, was composed of military attributes through the military uniform, and its implementation began immediately after the king acceded to the throne. In the Kingdom of SHS/Yugoslavia, the existing narrative was inherited with the projection of King Peter I as the Liberator of all South Slavic peoples. King Petar I was depicted in the uniform of an officer of the new kingdom, which was modeled on the uniform of the Serbian royal army, so in his visual identity, it is possible to recognize the national characteristics of the army that emerged from the Great War as a victorious army. As a tried-and-tested means of state agitation in spreading the new ideology, the festivities on the occasion of the monument unveiling with a strictly standardized program of events were also significant. The army was one of the mandatory participants whose presence confirmed the public integrity of the memorial and the ideology it carried. Public monument culture dedicated to King Peter I was most often realized through sculpture in the form of busts, standing figures of the king, and equestrian performances. Sculptures of the king in the form of standing figures are not numerous. Still, they are noticeably significant as a form of visualization in a military form with recognizable elements of modern uniform elements in the context of confirming respect for the established canon of presentation.

KEY WORDS: King Peter I the Elevator, war uniform, military, war identity, monument.